

*Анастасія Варивончик
Кандидат мистецтвознавства, доцент,
кафедри образотворчого мистецтва
Київського університету ім. Б. Грінченка*

Історія Полтавського виробничо-художнього об'єднання імені

Клари Цеткін

Стаття присвячена малодослідженій проблемі у вітчизняній науці, пов'язаній з функціонуванням традиційних народних мистецтв як промисловості. Зазначається, що Полтавське виробничо-художнього об'єднання імені Клари Цеткін, було не від'ємною частиною української творчості, а згодом і промисловості яка виконувала вироби з українською вишивкою, ткацтвом та килимарством. Аналізуються стани: організаційний виробничий, промисловий, побутовий, майстри, продукція. На Полтавському виробничо-художньому об'єднанні імені Клари Цеткін, яке розпочало свою роботу в складі артілей на території Полтавщини наприкінці ХІХ–та до 90-х років ХХ століття.

Ключові слова: промисел, промисловість, виробництво, мистецтво, вишивання, ткацтво, килимарство, продукція, майстри.

История Полтавского производственно-художественного объединения имени

Клары

Цеткин.

Статья посвящена малоизученной проблеме в отечественной науке, связанной с функционированием традиционных народных искусств как промышленности. Отмечается, что Полтавське виробничо-художественного об'єднання імени Клары Цеткин, было не отрицательной частью украинского творчества, а впоследствии и промышленности которая выполняла изделия с украинской вышивкой, ткачеством и ковроткачеством. Анализируются состояния: організаційний производственный, промышленный, бытовой, мастера, продукция. На Полтавском виробничо-художественном объединении имени Клары Цеткин, которое начало свою

работу в составе артелей на территории Полтавщины конце XIX-и до 90-х годов XX века.

Ключевые слова: промысел, промышленность, производство, искусство, вышивание, ткачество, ковроделие, продукция, мастера.

The history of the Poltava production of the artistic Association name Clara Zetkin.

The article is devoted to insufficiently studied issue in domestic science, related to functioning of the traditional folk arts as an industry. It is noted that Poltavsk virobnicho-artistic Association named Clara Zetkin was not negative part of the Ukrainian creativity, and subsequently industry which fulfilled the products with Ukrainian embroidery, weaving and carpet weaving. Analyses the state: organzine industrial, household, masters, products. In Poltava virobnicho-artistic Association named Clara Zetkin, which started its work in the composition of the teams on the territory of Poltava late 19th-and 90-s of XX century. Keywords: fisheries, industry, production, art, embroidery, weaving, carpet weaving, production, masters.

Про традиційне народне мистецтво вишивання загалом та його різні галузі, види і різновиди зокрема існує значний корпус наукових досліджень. Так, про мистецтво вишивання писали Л. Кравчук («Вишивка, нариси історії українського декоративно-прикладного мистецтва» 1969.), М. Новицкая («Золотая вышивка Киевской Руси» 1972.), Т. Кара-Васильєва («Полтавська народна вишивка», 1993., «Українська вишивка» 1993., («Шедеври церковного шитва. XII – XX століття», 2000.) та ін. Вишивання в усіх його різновидах – як поширений вид народної творчості – ретельно проаналізувала Р. Захарчук-Чугай («Українська народна вишивка. Західні області УРСР», 1988) та ін., Є. Причепій («Вишивка східного поділля», 2009.) та ін. Подібно виглядає справа і щодо такого різновиду народного мистецтва, як домашнє ткацтво. Його досліджували С. Колос («Українська тканина» 1928.), Н. Лебедева («Прядение и ткачество» 1956.), С. Сидорович («Художня

тканина західних областей УРСР» 1979), А. Карась («Історія Кролівецького ткацтва» 2013.). Багатовікові історичні та технологічні традиції українського килимарства вивчали Д. Щербаківський («Український килим», 1927.), С. Таранущенко («Килими, історія українського мистецтва», 1968.), А. Жук («Український радянський килим», 1973), Я. Запаско («Українське народне килимарство», 1973.), Т. Кара-Васильєва («Український килим» 1997.), О.С. Данченко («Народні майстри» 1982.). та інші.

У цих та інших публікаціях даної тематики йдеться про зміст, особливості образної структури, про майстерність умільців, про традиції, зокрема й родові, тощо. Але мало хто з-поміж авторів,- навіть тих, у назвах праць котрих міститься термін «промисел», - звертає увагу саме на виробничий, промисловий аспект народної творчості, хоча згадані, як і інші, не названі тут, традиційні народні мистецтва здавна називаються художніми промислами.

У зазначеному легко переконатися, переглянувши відповідні публікації. А їх також чимало. Зокрема це альбоми «Художні промисли України» 1979. (ред. Н. Киселевої, «Декоративно-прикладне мистецтво Української ССР (1970-е – початок 1980-х років», 1986. (ред. Н. Вологодская, Л. Жоголь). Виробничий, промисловий аспект народного мистецтва, як і мистецтва загалом, не знаходить належної уваги та висвітлення і в ряді інших публікаціях на цю та суміжні теми. Саме цим і зумовлений вибір теми цієї статті: історії полтавського виробничо-художнього об'єднання імені Клари Цеткін.

На самому початку вишивальне, ткацьке та килимарське мистецтво, тобто процес виготовлення (виробництва) вишиваних, ткацьких та килимарських предметів (виробів), був напевне справою однаків. Як і інших мистецтв та й узагалі виробництв (промислів). Підприємливі люди вирішили стати посередниками між масою розрізнених виробників («кустарів») та споживачами їхніх продуктів. Найпоширенішою формою при цьому була

роздача торгівцями сировини виробникам на переробку за певну плату, яка враховувалась при закупівлі ними готової продукції. В такий спосіб скупник виступав як промисловий підприємець, а кустар перетворювався на найманого робітника-надомника.

Згодом, на якомусь історичному етапі, внаслідок потягу до спілкування молоді (та й більш зрілого віку виробників), вишивальниці почали збиратись у гурти, аби робота йшла «веселіше». Так, вірогідно, були започатковані добре відомі з фольклору та народних традицій «оденки» - зібрання саме для роботи у гурті. «Трудівники голки й нитки» працювали, гомоніли про все, що їх цікавило, вабило, турбувало, між тим співали й самі складали пісні. Відтак цілком природно «оденки» перетворювались у спільні вечори відпочинку та розваг (славенні українські «вечорниці» та парубоцькі «досвітки»). Як то мовиться у народній пісні: "Вона вміє шити-вишивати і гарних пісень співати".

Об'єднання зусиль розрізнених індивідуальних майстрів, що вже само по собі (через природний потяг людей до змагання) підвищувало продуктивність праці кожного з них, надало можливості *поділу праці*, доцільно спрямованого на підвищення продуктивності з метою збільшення кількості продуктів, розрахованих вже не тільки й не стільки на внутрішнє споживання, скільки для обміну та продажу. *Так виникають артілі - добровільні об'єднання осіб для досягнення спільною працею певних господарських цілей.*

В епоху бурхливого розвитку капіталізму в Росії підприємливі люди вирішили скористатись цією формою організації праці з метою збільшення кількості вишиваних, ткацьких, килимарських виробів, які користуються великим попитом у населення, особливо у заможних людей, для одержання прибутків.

Яскравим прикладом цього може слугувати заснування таких осередків промислового виробництва вишивальних виробів в Україні. У 1910 році у селі Скопці Переяславського повіту (тоді Полтавської губернії) поміщицею Анастасією Семиградовою було створено навчально-зразкову майстерню, куди організатором та керівником виробництва було запрошено Євгенію Прибильську, яка навчалась у Київському училищі живопису і після його закінчення Євгенія Прибильська, працювала в галузі живопису. З 1906 році більше цікавиться народним мистецтвом (1893 р.), збирає зразки народної творчості. У 1910-1922 р. керує килимовою та вишивальною майстернями в Україні, сама створює малюнки для виробів. З 1922 р. Євгенія Прибильська мешкає у Москві, займаючись відновленням та популяризацією народного мистецтва. У 20-і роки вона тісно співпрацює з Надією Ламановою, яка працювала в майстерні сучасного костюма, з «Килимкустекспортом» (з 1925 р.), що було націлене на створення нових, функціональних форм одягу. Вишивку у вигляді вставок, іноді як інкрустацію зі старих фрагментів, широко використовували у конструюванні одягу [4, с.64.].

У період першої світової та громадської війни народні промисли України зазнали занепаду. Пореволюційний уряд вимушений був вживати заходів до відродження промислів – насамперед для забезпечення роботою сільське населення впродовж осінньо-зимового періоду. З цією метою вирішено було створювати великі централізовані об'єднання.

У 1920-х роках в Опішні відновила роботу школа майстерня (школа в якій навчали майстерності: вишивки, ткацтва, тощо) як артіль «Шлях до кращого». Школа-майстерня об'єднувала майстринь із навколишніх сіл та мала двадцять дві бригади в Опішнянському повіті [3, с.15-44].

У 1922 році на Полтавщині було створено «Союз-кустар», який почав планову роботу з об'єднання «індусів» (індивідуальних виробників, інакше «кустарів») в артілі. В той час вишивальні центри створювалися по всій

території України. Очолювали ці вишивальні «артілі» художники-професіонали [4, с.263.].

За Полтавським «Союзкустарем» було закріплено п'ять майстерень, зокрема решетилівську ткацько-вишивальну майстерню, абазівський вишивальний пункт і полтавський навчально-показовий ткацько-художній пункт. «Союз-кустарю» було передано дві спеціальні рукодільні майстерні – диканську і горбанівську, а також ткацькі майстерні, де виготовляли і вишивку.

В наступні роки у Полтавській області, як і в цілому в СРСР, було здійснено об'єднання (кооперування) кустарів. Новостворена організація («Промкооперація») охоплювала ткацько-вишивальні промисли у Кобеляках, Нових Санжарах, Решетилівці, Опішні.

У 1920-х роках в Опішні відновила роботу школа-майстерня вже як артіль «Шлях до кращого». Вона об'єднувала вишивальниць із навколишніх сіл і мала двадцять дві бригади в Опішнянському повіті [5, с.15-44].

У 1925 році відновила свою роботу заснована ще в 70-х роках XIX століття клембівська артіль «Жіноча праця». Артіль мала широку розгалужену мережу бригад і філіалів у навколишніх селах. Також у 1925-у році в Нових Санжарах було організовано артіль «Червоний промінь». [5, с.15-44]. У 1926 році у Решетилівці була створена артіль «ім. Клари Цеткін». З годом фабрика імені Клари Цеткін. стала правонаступником артілі, одного з найстаріших підприємств народних художніх промислів України, із яким пов'язані важливі досягнення українського декоративно-ужиткового мистецтва. Початкова кількість працівників цього підприємства - 35 осіб, спеціалізація у момент заснування – декоративне ткацтво, ручна вишивка, вибійка [1].

На 1 січня 1929 року лише в межах Полтавського повіту функціонувало дев'ять спеціалізованих кооперативних вишивальних артілей: полтавська ім.

Лесі Українки, абазівська «Селянська кустарня», новосанжарська «Червоне проміння», кустолівська ім. Олени Пчілки, артіль у Великих Сорочинцях ім. Н. К. Крупської [1]. Всі вони згодом увійшли до складу фабрики імені Клари Цеткін.

Решитилівське підприємство імені Клари Цеткін мало філії у селах Говта, (Козельщанського району) Білоцерківка (Велико-Богочанського району), а також бригади ручної вишивки у селах Міханівка, Бакай, Горянка, Демидівка, Каленики, Коржі, Сухорабівка, Славки, Хрещата, Лиман, Шілівська Шкурупіївка [1]. В асортименті вишиваних виробів ручної роботи були жіночі блузи, чоловічі сорочки («українки», «чумачки», «гуцулки»), а також скатерті, серветки, рушники.

Валовий випуск продукції за станом на 1940 рік оцінювався у 900 тисяч карбованців. Питома вага ручної праці сягала 90%. Це були здебільшого жіночі блузи та плаття, дитячі платтячка, звичайно ж, чоловічі сорочки, а також ткацтво – скатерті переборні жакардові різних розмірів, покривала, килимки диванні, наволочки, порт'єри; у килимарстві – вироби з рослинним декором.

Перервану воєнними подіями роботу Решетилівська промартіль відновила у 1944 році. Стати організатором виробничо-творчої діяльності підприємства у післявоєнний період випало на долю Грушко Христини Харлампіївни (1903 року народження), яка працювала в системі художніх промислів з 1918 року по 1962 рік: спочатку ткалею, помічницею інструктора по ткацтву, потім завідувачем виробництва, головою промартілі, згодом - директором фабрики, на яку була перетворена артіль.

Умови роботи були надскладні... Основний виробничий корпус двоповерхова цегляна будівля - була зруйнований. Не було електроенергії, фарбувальний цех працював «з перебоями». Дивом збереглося приміщення по вулиці ім. Леніна, де й було розміщено ткацький цех з підготовчою

дільницею, а також розкрій, склади, бухгалтерія і адмінслужба. Збереглося також примітивне приміщення (хата «розкуркуленого») на вулиці ім. Петровського, в якому розмістилася «ручна вишивка» та «пошив» [1].

Для налагодження килимарства було використано приміщення на березі річки Говтви - колишня тваринницька стайня: до війни фабрика мала «підсобне господарство».

Довелося докласти чимало зусиль першим післявоєнним керівникам та й усьому трудовому колективу промартілі, щоб створити хоч якісь умови для роботи працівників. На перших порах вони самі заготовляли паливо, возили по ярмарках готову продукцію, вторговані гроші і йшли на заробітну плату. «Труднощів було багато; не вистачало сировини, по декілька місяців не виплачувалась заробітна плата, але кожен в промартілі розумів, що це труднощі тимчасові, це наслідки війни»[1].

Першою з відновлених галузей було виготовлення «строче-вишитих виробів». І це зрозуміло: для налагодження ручної вишивки виробничих засобів потрібно небагато: стілець, стільчик під ноги, полотно та нитки муліне... Більше часу та зусиль потребувало відновлення килимарства і декоративного ткацтва. Довоєнне устаткування за роки воєнного лихоліття щезло. Щоправда, певна кількість верстатів збереглась у людей, колишніх працівників фабрики, які розібрали їх по домівках під час навали окупантів. Деякі з «новововласників» цих верстатів самі запропонували повернути їх на підприємство, у інших довелося забирати, як то мовиться, «добровільно-примусово». Пізніше, в 1946-1948 роках, устаткування поповнилось новими пристроями вітчизняного виробництва: 40 верстатів (20 килимових вертикальних «кросен» та 20 горизонтальних ткацьких) були виготовлені працівниками деревообробної промартілі, розташованої у знаменитій з гоголівських часів Диканьці. Відтак були відновлені килимарство та, декоративне ткацтво.

Сировина для килимарства, в основному вовняна пряжа, постачалася з фабрики «Дагюн» (м. Дербент у Дагестані). Для килимової основи використовувалося здебільшого лляна нитка і частина кордові. Бавовняну пряжу постачала Полтавська бавовняна фабрика. Сировина для вишивки надходила з Миргородської бази, а пізніше - з бази Полтавської «Облхудожпромспілки».

У перших роках відновлення діяльності решетилівської промартілі професійних художників у штаті фабрики не було. Малюнки запроваджувалися ті, які вдалося зберегти від довоєнних часів, та деякі, що надходили від Центральної Художньої Експериментальної Лабораторії з м. Києва. Річ у тім, що кращі зразки виробів і малюнки у 1941 році були евакуйовані до Казахстану. Їх супроводжувала Кулик В.В., яка до Війни працювала в м. Києві які після війни все це майно вартістю до мільйона карбованців повернула до Києва. Ось чому і була можливість у «Укрхудожпромспілки» постачати малюнки промартілям.

На початку 50 років малюнки для килимів почали створювати «самородні» умільці: Є.Ребрик, В.Кулик, М.Королькова, Г. Зеленко. Їхні проекти запускалися у виробництво після затвердження в «облхудожпромспілці» [1].

Вже у післявоєнні роки стали складатися і зв'язки підприємства з торговельними організаціями, продукція яким постачалася як за разовими, так і за річними «нарядами». Отак поступово налагоджувалися виробничі умови, зростала майстерність килимарниць, ткаць, вишивальниць, «визрівали» місцеві художники, талантами та руками яких і створювалися нові проекти, що втілювалися у життя.

Вже в 1949 році килимарниці розпочали виготовляти тематичні килими, килими-портрети (ясна річ, - керівників партії та уряду). У цей час полтавськими килимарницями (М.Черкун, А.Щегульною, О.Задорожною,

М.Олійник) було створено ряд цікавих масштабних гобеленів, середних «Переяславська Рада», «30 років Української РСР» та ін. [2].

1953 року до штатного розкладу фабрики вводиться посада художника. Відтак розпочинається новий період у творчому розвитку народних художніх промислів Полтавщини. Досконало вивчивши традиції прикладного мистецтва зони діяльності промартілі, творчий колектив фабрики впевнено став на шлях створення нових проектів килимів рослинного орнаменту, як масового виробництва, так і тематичних

У 1959 році було розпочато будівництво нової виробничої площі - з усім необхідним для праці і побуту трудівників. Будівництво здійснювалося Полтавським будівельно-монтажним управлінням №7 (начальник А.А Кочубей і прораб ділянки С.Козлов, який через три роки замінив на посаді Кочубея і закінчив об'єкт в 1967 році [2].

В 1960 році, за постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР, промислова кооперація як форма суспільної організації праці була ліквідована. Підприємства «Промкооперації» були піддані процесу одержавлення: тобто переведені з колективної (кооперативної) власності до державної як нібито загальнонародної. При цьому промартіль ім. Клари Цеткін була «реорганізована» - насправді просто перейменована - на Решетилівську фабрику художніх виробів ім. Клари Цеткін. Але згодом таки розпочався новий етап технічного та економічного, розвитку цього промислового підприємства художнього виробництва.

Перебуваючи ще на старій виробничій площі, колектив фабрики уже в 1958 році зробив перші кроки у напрямку перетворення по суті *мануфактурного виробництва на справді фабричне*: почали з механізації допоміжних процесів. А саме: в підготовчому відділі ткацького цеху замінили ручні колоброди (намотку пітканих шпуль) на 32-веретенну шпуль машину типу «Гроссер»; в килимарстві намотку вовняної пряжі (при тканні

килимової доріжки) - на 16- веретенну шпульку (одностороннього типу «Гроссер»); в прально-прасувальній ділянці устаткували 2 машини, в пошивальному цеху швейні машини Першого класу були переведенні на електричні приводи (побутові електромотори потужністю у 100 ват).

Невдовзі колектив фабрики одержав додаткову виробничу площу, побудовану за індивідуальним проектом, розробленим Київським Українським Державним проектним Інститутом («Укрдніпропром»). При цьому заново були обладнані виробничі дільниці килимарства, декоративного ткацтва, ручної вишивки, прально-прасувальна, фарбувальна [1]. Значно піднявся рівень механізації основного виробництва: повністю замінено ручну працю машинами в підготовчій, швейній, фарбувальній дільницях, при розкрої тканини, частково - при виготовленні килимів геометричного та рослинного орнаменту.

З кожним роком попит на килими та килимові вироби зростав, а це, в свою чергу, спонукало адміністрацію фабрики наполегливо займатися питаннями удосконалення виробництва. Діючи устаткування підприємств в значній мірі «морально» застаріло та й фізично було зношене. З 1970 року Київське ЦКТБ (Центральне конструкторсько-технологічне бюро) Міністерства Місцевої Промисловості Української Радянської Соціалістичної Республіки разом з колективом фабрики працювало над удосконаленням килимового верстату для виробництва килимів рослинного орнаменту технікою «кругляння». В 1973 році пройшло успішно випробування у виробничих умовах третій варіант цього верстату КТС. Він був прийнятий і рекомендований для серійного випуску.

З 1976 року велась робота з Київським Київське Центральне Конструкторського Технологічне Бюро Міністерства Місцевої Промисловості Української Радянської Соціалістичної Республіки по виготовленню напівмеханічного вертикального двухстороннього верстату для виготовлення килимів геометричного орнаменту шириною до 200 см.

Постійна робота, яка велась на фабриці по питанню удосконалення устаткування при виготовленні килимів рослинного, геометричного орнаменту надавали можливість колективу килимарниць успішно справлятися з щорічними завданнями.

При виготовленні виробів ручної вишивки був подоланий важливий перший етап – перехід на вишивку «по трафарету». Цей процес розпочався в 1970 році спочатку на výroбах постільного асортименту (підодіяльниках, наволочках) технікою «хрестик», пізніше - «лиштвою», далі були «освоєні» блузи, скатерті, серветки і т.д.

З кінця 1977 року О. М. Василенко «Заслужений майстер народної творчості» створювала малюнки на підковдри, наволочки, для скатертей комбінованої вишивки - тобто ручної і машинної. Техніки «вирізування», «рушникові шви», успішно виконувалися на машинній вишивці [1]. У післявоєнні роки на фабриці було створено рослинно-орнаментальний і орнаментально-тематичний сучасний решетилівський килим, який увійшов в скарбницю досягнень народних художніх промислів країни.

Досягнення решетилівських майстрів наочно простежуються за хронологією участі їх у галузевих виставках з відповідними відзнаками: 1908 рік – Сільськогосподарська виставка Полтавського Губернського земства (в Полтаві, Решетилівці, Королівці, Нових Санжарах); 1911 рік – Друга Всеросійська кустарна виставка в Петербурзі (Золота медаль); 1913 рік - Золота медаль на аналогічній виставці (за ткані і вишиті вироби та за ведення робіт по набивці полотна кольоровими фарбами за старовинними українськими зразками; 1923 рік – Почесним дипломом I - го ступеня за ткання скатертей, плахтових тканин і набійки; 1923 рік – Почесний диплом I-го ступеня на Всеросійській Сільськогосподарській та кустарно-промисловій виставці; 1924 рік – Міжнародна виставка в Мюнхені; 1925 рік – Міжнародна виставка в Парижі; 1928 рік – Міжнародна виставка в Лейпцигу; 1951 рік – Всеросійська виставка, присвячена Декаді українського мистецтва; 1954 рік –

Республіканська виставка, присвячена 300 – річчю возз'єднання України з Росією; 1955 рік – Міжнародна виставка у Канаді; 1957 рік – Республіканська виставка ,присвячена IV всесвітньому фестивалю молоді і студентів, м. Москва; 1957 рік – Республіканська виставка присвячена 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, м. Київ; 1957 рік – Всесоюзна Виставка українського народного декоративного мистецтва, присвячена 40-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, м. Москва; 1958 рік – Міжнародна виставка в Брюсселі; 1958 рік – Міжнародний Ярмарок у Дамаску, Сирія (диплом І-го ступеня за рослинні килими); 1959 рік – Всесоюзна Виставка, присвячена декаді української літератури та мистецтва у Москві; 1960 рік – Міжнародна Виставка-ярмарок в Марселі (Франція);1960 рік – Художня виставка «Радянська Україна», у. Москва ; 1961 рік – республіканська виставка до 100-річчя перепоховання Т.Г. Шевченка, м. Київ; 1965 рік – виставка українського народного декоративного мистецтва, присвячена декаді української літератури та мистецтва в Узбецькій РСР, Ташкент;1966 рік – виставка присвячена декаді української літератури та мистецтва в Казахській РСР, Алма-Ати;1967 рік – Республіканська ювілейна виставка українського народного декоративного мистецтва, присвячена 50-річчю Жовтня, м. Київ;1968 рік – Всесвітня виставка «Експо – 68», Монреаль;1970 рік – Всесвітня виставка «Експо – 70», Японія ;1970 рік – Всесоюзна виставка-конкурс виробів декоративно-прикладного мистецтва самодіяльних художників і майстрів народної творчості, м. Москва; 1970 рік – республіканська виставка народного мистецтва, присвячена 100-річчю з дня народження В. І. Леніна, м. Київ;1970 рік – Виставка художніх промислів на виставці передового досвіду народного господарства України, м. Київ;1971 рік – Республіканська виставка присвячена 100-річчю від дня народження Лесі Українки;1972 рік – Республіканська виставка присвячена 50-річчю утворення СРСР, м. Київ;1972 рік – всесоюзна виставка декоративно-прикладного мистецтва, Москва;1974 рік – Міжнародна виставка-ярмарок, м. Загребі (Югославія);

1974 рік – обласна виставка, присвячена 800-річчю м. Полтава; 1974 рік – обласна виставка огляд-конкурс виробів народного споживання, м. Полтава; 1975 рік – Республіканська виставка огляд-конкурс виробів народного споживання, м. Київ; 1975 рік – Республіканська виставка нових зразків виробів декоративно-прикладного мистецтва і серійного виробництва, м. Київ; 1975 рік – Республіканська художня виставка «30 років Великої Перемоги» м. Київ; 1975 рік – Обласна виставка присвячена 30-річчю Перемоги, м. Полтава; 1976 рік – Міжнародна виставка-ярмарок в Брюсселі (Бельгія); 1976 рік – Виставка творів Полтавських художників, Велико-Тирново (Болгарія); 1976 рік – Виставка передового досвіду в народному господарстві СРСР, м. Москва; 1976 рік – Республіканська міжнародна тематична виставка на ВДНГ СРСР присвяченої 60-річчю Великого Жовтня, м. Москва; 1977 рік – Республіканська виставка присвячена 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, м. Київ; 1977 рік – Міжнародна національна виставка «Художні промисли СРСР, м. Лос-Анджелес» (США); 1977 рік – Міжнародна виставка-ярмарок, Лейпциг [1].

Наприкінці ХХ століття художні промисли України зазнали глибокої кризи. Після розвалу СРСР, внаслідок загальнодержавної економічної кризи, почалось «згортання» переважної більшості художніх виробництв. На жаль, така доля спіткала й Полтавське виробничо-художнє об'єднання імені Клари Цеткін.

Література: 1. Архів з власних зберігань Н. Кисельової; 2. Архів «Укрхудожпром»; 3. Історія декоративного мистецтва України: У 5 т. Т.4 [голов. Ред. І-90 Г. Скрипник]; НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К., 2011. – 512 с.: ілюстр. – 15-44 с.; 4. Кара-Васильєва Т. Народне мистецтво і художники авангарду / Т. Кара-Васильєва // Народне мистецтво. – 2001. – № 15-16. – С. 64.